

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ЛІКУВАННЯ ЖЕРТВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЛЯ ЯК СКЛАДОВА БІОБЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Олена Пономарьова,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження прав інтелектуальної власності та прав людини у сфері охорони здоров'я НДІ інтелектуальної власності НАПрН України
ID ORCID: 0000-0002-8232-3748*

Стаття присвячена дослідженню факторів, які впливають на законодавчий процес у сфері права інтелектуальної власності в Україні на засадах розширення доступу до лікарських засобів та засобів профілактики жертвам сексуального насилля під час війни. Висвітлено важливість місця інтелектуальної власності у забезпеченні біологічної безпеки держави.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, доступ до лікування, лікарський засіб, сексуальне насилля, гуманітарна катастрофа, війна, біобезпека

Вступ. Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України розпочалася 24 лютого 2022 року, що стало підставою введення воєнного стану в країні відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Російська федерація вторглася на територію суверенної європейської держави, порушуючи всі міжнародні норми та акти. Окупанти нехтують законами і звичаями війни та жорстоко поводяться з цивільним населенням, військовими; знищують і розграбовують цивільні, військові об'єкти, культурні цінності (пам'ятки архітектури, мистецтва, історії тощо); застосовують заборонені види зброї (деякі види наземних і підводних мін, куль і розривних снарядів, мін-пасток, запалювальної та лазерної зброї, що осліплює; бактеріологічної (біологічної) зброї та токсинів; нейтронної зброї; будь-якої зброї, що

ранить осколками, які не можна виявити в тілі за допомогою рентгенівського опромінення; задушливих, отруйних та інших газів і рідин); здійснюють авіобомбардування незахищених міст, сіл, осель і будівель, інших споруджень і засобів транспорту, що використовуються виключно цивільним населенням; бомбардування госпіталів та інших місць і будівель, де перебувають хворі та поранені, якщо ці місця і будівлі позначені помітними знаками та не служать одночасно військовим потребам; коять багато інших військових злочинів по всій території України.

Ми не можемо оминати такий вид злочину як злочини проти людяності (*crimes against humanity*). Стаття 7 (g) «Злочини проти людяності» Римського статуту міжнародного кримінального суду передбачає поширення юрисдикції суду на злочини такого виду як «зв'алтування, обернення в сексуальне

рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-які інші форми сексуального насилля порівнянної тяжкості. Перед державою постає один з актуальних викликів, що полягає в забезпеченні своєчасного доступу до медичної допомоги та засобів профілактики жертви сексуального насилля під час війни.

Метою дослідження є з'ясування ролі інтелектуальної власності в забезпеченні біологічної безпеки держави, а саме отримання доступу до медичної допомоги та засобів профілактики жертви сексуального насилля під час війни механізмами права інтелектуальної власності.

Дослідженню питань доступу до лікарських засобів були присвячені праці таких українських науковців як В. М. Пашков, О. Ю. Кашинцева. Проте питання доступу до лікування жертв сексуального насилля не були розкриті, оскільки не мали такої гостроти та актуальності як сьогодні. Для забезпечення біологічної безпеки України своєчасний доступ до лікування та засобів профілактики є фундаментальним.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне гуманітарне право (*International humanitarian law*) забороняє всі форми сексуального насилля в ситуаціях збройного конфлікту. Серйозні порушення Міжнародного гуманітарного права, включаючи дії сексуального насилля, є військовими злочинами. Сексуальне насилля також заборонене іншими зводами норм міжнародного права, включаючи Міжнародне право з прав людини (*International human rights law*) і Міжнародне кримінальне право (*International criminal law*).

Безперечно, питання надання допомоги жертві сексуального насилля повинно мати комплексне вирішення (надання медичної, психологічної та юридичної допомоги). У цій статті сфокусуємося на вирішенні проблем доступу до медикаментів, виробів медичного призначення у реаліях воєнного часу

механізмами права інтелектуальної власності задля біобезпеки держави. Станом на листопад 2022 року частина півдня і сходу України перебувають у тимчасовій окупації. На цій території відбуваються воєнні злочини, зокрема (сексуальне насилля/зґвалтування), і відповідно жертва таких злочинів не завжди може в найближчі години отримати кваліфіковану медичну допомогу. Жертва сексуального насилля може потребувати невідкладної медичної допомоги при переломах, ушкодженнях м'яких тканин та інших отриманих травмах, а також засобів профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом. Несвоєчасне надання медичної допомоги та доступу до засобів профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом, гепатиту В та ВІЛ, профілактики вагітності є загрозою біологічній безпеці країни. До прикладу, постконтактна профілактика надається жертвам зґвалтування протягом 72 годин, щоб запобігти зараженню ВІЛ у разі контакту. Невідкладну контрацепцію також слід застосовувати негайно, щоб вона була максимально ефективною. Антибіотики призначаються для профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом, зокрема сифілісу та гонореї, а також щеплення від правця та гепатиту В. Лікування тілесних ушкоджень і психологічна підтримка також є частиною пакету допомоги.

Постраждалому від сексуального насилля необхідно негайно звернутися до найближчого Центру СНІДу або кабінету «Довіра» за телефоном загальнонаціональної гарячої лінії з питань ВІЛ/СНІДу. Якщо потерпіла особа не має мобільно зв'язку, варто скористатися чат-ботом, що є на офіційному сайті Центру громадського здоров'я МОЗ України, де також можна знайти адреси найближчих закладів, які можуть надати лікування ВІЛ.

За статистичними даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, у травні 2022 року в країні офіційно зареєстровано 1 030 нових випадків ВІЛ-ін-

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

фекції [1], у січні 2022 року — 987 [2]. Через війну в Україні існують ризики збільшення темпів поширення ВІЛ-інфекції, у тому числі через воєнні злочини (сексуальне насилля), що є прямою загрозою біологічній безпеці в країні. Статистичні дані та аналіз Цілі 3 «Міцне здоров'я та благополуччя» Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна», що містить орієнтири досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році, засвідчують: «Найвищий рівень поширення ВІЛ до конфлікту, який розпочався у 2014 році, спостерігався на сході країни. Конфлікт, що триває, підвищує ризики передачі ВІЛ-інфекції та її неконтрольованого поширення. Дослідження¹ підтверджують наявність взаємозв'язку між насильством, стигмою та ВІЛ-інфекцією. Найбільш уразливою групою є жінки, переміщені із зони проведення АТО. Така вразливість спричинена підвищеними ризиками торгівлі людьми, гендерного насилля та іншими чинниками» [5]. Відтак, проблема не є новою і потребує вирішення, однак темпи поширення ВІЛ-інфікування можуть бути в рази вищими, оскільки тимчасово окупована територія наразі більша порівняно з 2014 роком і гендерне насилля є новою загрозою для біологічної безпеки в Україні.

Розглянемо способи попередження ВІЛ, які важливо застосувати жертві після скоєного сексуального/гендерного насилля. Одним з таких способів є вчасне та правильне застосування медикаментозної пост контактної профілактики (далі — МПКП) відповідно до «Стандарту охорони здоров'я до контактної та після контактної медикаментозної профілактики інфікування ВІЛ». Це передбачає вживання антиретровірусних препаратів невдовзі після травми або контакту, аби перешкодити інфікуванню ВІЛ. МПКП призначають і здійснюють

якомога швидше, але не пізніше 72 годин після контакту, унаслідок якого потенційно могло статися передавання ВІЛ. До таких контактів відносять незахищені статеві контакти: передусім статеві контакти, які супроводжуються насиллям, пошкодженням. На жаль, з початком війни в Україні значно збільшилася кількість випадків сексуального насилля, спричиненого російськими окупантами [4]. Перші 72 години після скоєння сексуального/гендерного насилля (зґвалтування) є вирішальними для профілактики передавання ВІЛ, адже кожного злочинця сексуального насилля (зґвалтування) варто сприймати як потенційне джерело інфікування ВІЛ.

У мирні часи людина, яка стала жертвою зґвалтування, має безперешкодний доступ до закладів охорони здоров'я, де кваліфіковані лікарі нададуть екстрену медичну допомогу: отримання якнайшвидшої постконтактної профілактики ВІЛ, профілактики небажаної вагітності тощо. Наприклад, МПКП призначається відповідно до віку пацієнта обов'язково трьома антиретровірусними препаратами на 28-денний курс лікування.

У рамках комплексних послуг з МПКП дівчатам-підліткам і жінкам фертильного віку пропонуються тести на вагітність на початку й під час курсу профілактики. Вагітність не є протипоказанням до проведення МПКП.

Пацієнтам, які підлягали, але не отримали МПКП протягом 72 годин, необхідно призначити тестування на ВІЛ через 3 місяці, поінформувати їх про ризики інфікування та засоби профілактики [4]. Однак в умовах воєнного стану, за якого жертва сексуального насилля не завжди має можливість вчасно дістатися закладу охорони здоров'я, щоб отримати МПКП, варто сфокусувати діяльність держави на виробленні механізму передачі аптек пер-

¹ Сексуальне і репродуктивне здоров'я, гендерна рівність та права людини, гендерне насилля, економічні і політичні можливості жінок, які живуть з ВІЛ в Україні. БО «Позитивні жінки». 2016 рік.

шої медичної допомоги людям, які залишилися та територіях, що найбільше постраждали від війни чи були звільнені від окупантів, і людям, які залишаються на тимчасово окупованих територіях України. Такі аптечки повинні містити медикаменти та медичні вироби і для осіб, які стали жертвами сексуального насилля, та містити лікарські засоби постконтактної профілактики ВІЛ, лікарські засоби для переривання вагітності та інші необхідні медикаменти, які потрібно застосовувати у разі сексуального насилля.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну стало великим викликом для всіх сфер, зокрема сфери охорони здоров'я, на яку покладено з-поміж усіх важливих завдань також забезпечення безперебійної доставки та доступу до критично важливих лікарських засобів і засобів профілактики. Україна відповідно до статті 1 Конституції України є державою соціальною, тому має зобов'язання перед людьми забезпечити їх ефективними і доступними лікарськими засобами, у тому числі й механізмами, передбаченими міжнародним правом щодо обмеження прав інтелектуальної власності та ексклюзивності даних у разі необхідності забезпечення права на життя, здоров'я і біологічної безпеки людини та громадянина. Критично важливим для України є забезпечення права на життя, здоров'я та біологічної безпеки людини та громадянина, спричиненої збройною агресією російської федерації на території нашої держави. Україна має право захистити права людини механізмами права інтелектуальної власності відповідно до частини 2 статті 27 Угоди ТРІПС: «Члени можуть не допускати патентування винаходів, перешкоджання комерційного використання яких на їх території необхідно для захисту громадського порядку (*ordre public*) або суспільної моралі, зокрема охорони життя або здоров'я людей, тварин або рослин, або яке необхідно, щоб запобігти завданню знач-

ної шкоди навколишньому природному середовищу за умови, що таке виключення не зроблено тільки тому, що використання заборонено їх законодавством». В умовах воєнного стану та в період відновлення після війни для забезпечення національної безпеки України влада має право скористатися статтею 73 Угоди ТРІПС та «..вжити будь-яких заходів, які він [держава] вважає необхідними для захисту його [її] основних інтересів безпеки...» [6].

У статті 73 «Винятки щодо безпеки» Угоди ТРІПС закріплено таке положення: «Ніщо в цій Угоді не слід тлумачити так, щоб: ...b) утримати члена від вжиття будь-яких заходів, які він вважає необхідними для захисту його основних інтересів безпеки: ... iii) вжитих під час війни або в умовах інших надзвичайних ситуацій в міжнародних відносинах...» Іншими словами, пункт (b) статті 73 містить вступну частину, яка кваліфікує дії, які члену СОТ не можна перешкодити вчиняти, а саме дії, «які він вважає необхідними для захисту своїх основних інтересів безпеки». Такі дії можуть бути здійснені незважаючи на зобов'язання члена згідно з ТРІПС. Тобто це положення гарантує, що члени СОТ мають право посилаючись на захист своїх основних інтересів безпеки, щоб виправдати дії, які фактично не відповідають ТРІПС. Таким чином, стаття 73 Угоди ТРІПС по суті виступає як виняток або захист проти звинувачень у порушенні зобов'язань згідно з ТРІПС [7].

Стратегія біобезпеки та біологічного захисту передбачає, що біобезпека є однією з найважливіших складових екологічної та національної безпеки України. Розв'язання проблеми забезпечення належного рівня біобезпеки та біологічного захисту в Україні потребує міжсекторального співробітництва та поетапного створення єдиної системи біобезпеки та біологічного захисту за принципом «Єдине здоров'я» і неможливе без залучення значних інтелектуальних та фінансових ресурсів, упровадження ефек-

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

тивних управлінських рішень і підтримки з боку держави, територіальних громад та міжнародної спільноти [3].

У Стратегії запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом в Україні наголошується, що медична допомога має бути доступною для всіх жертв, без її зв'язку з повідомленням до правоохоронних органів. Як пояснювалося раніше, страх перед обов'язковим повідомленням може заважати потерпілим це робити. Потерпіла особа повинна також мати вибір: звернутися до державного надавача послуг чи до неурядової організації; конфіденційна медична допомога повинна надаватися всім потерпілим. Керівні вказівки ВООЗ щодо клінічного лікування потерпілих від звалтування підкреслюють, що постраждала особа має право на приватне життя та самовизначення, і не слід вживати жодних заходів без її згоди [8]. Держава, маючи на меті пролікувати або надати профілактику більшій кількості постраждалих від сексуального насилля, згідно з частиною 3 статті 39 Угоди ТРІПС має юридичні можливості забезпечити постраждалих осіб правом на життя і здоров'я, а відтак забезпечити доступ до лікування постконтактної профілактики ВІЛ, запобігання вагітності, запобігання інфекційним хворобам, які передаються статевим шляхом, механізмом права інтелектуальної власності, а саме домогтися збільшення доступності антиретровірусних препаратів-генериків відповідної якості, у тому числі шляхом вирішення питань, пов'язаних з правами інтелектуальної власності на лікарські засоби.

Науково-дослідним інститутом інтелектуальної власності Національної академії правових наук України було розроблено проект Закону України «Про забезпечення населення критично необхідними лікарськими засобами та медичними виробами на час воєнного стану та на період подолання наслідків військової агресії Російської Федерації проти України» з метою імплементації до законодавства України у сфері прав інтелектуальної власності

наявних у міжнародному праві юридичних підстав обмеження прав інтелектуальної власності з метою забезпечення населення критично важливими лікарськими засобами та медичними виробами. Зазначений проект Закону України направлено до комітету Верховної Ради України з питань економічного розвитку та до комітету Верховної Ради України з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування на підставі статті 73 Угоди ТРІПС. Цим проектом закону пропонується обмеження дії прав інтелектуальної власності, що регулюються законодавством України, включаючи патенти, сертифікати додаткової охорони, авторські права, промислові зразки, комерційні таємниці, ексклюзивні дані та інші права інтелектуальної власності (крім торговельних марок), які стосуються лікарських засобів та виробів медичного призначення, що використовуються для рятування життя та здоров'я людей, які постраждали безпосередньо внаслідок воєнних дій агресора та опосередковано у зв'язку з неможливістю постачання достатньої кількості критично необхідних лікарських засобів та виробів медичного призначення на територію України.

Висновки. Право інтелектуальної власності відіграє важливу роль під час війни у розширенні доступу до лікарських засобів та медичних виробів. Слід наголосити на важливості та своєчасності застосування механізмів обмеження дії прав інтелектуальної власності для порятунку здоров'я людей, адже війна є одним з факторів, який дозволяє країні-члену Угоди ТРІПС скористатися статтею 73. Ця стаття передбачає винятки з міркувань безпеки, на які держави-члени можуть посилалися, щоб захистити своє недотримання положень Угоди ТРІПС. Це положення є унікальним у контексті міжнародного права інтелектуальної власності. Застосування таких механізмів дасть

зможу державі пролікувати більшу кількість людей, які потребують негайної профілактики та лікування. На нашу думку, вжиття цієї норми означає застосування винятку з міркувань безпеки для тимчасового призупинення

реалізації прав патентовласників з метою сприяння або імпорту, або місцевому виробництву необхідних лікарських засобів та медичних виробів. ●

Список використаних джерел / List of references

1. Статистика ВІЛ і ТБ в Україні: травень 2022 року. URL: <https://www.phc.org.ua/news/statistika-vil-i-tb-v-ukraini-traven-2022-roku>.
 2. Статистика ВІЛ і ТБ в Україні: січень 2022 року. URL: <https://www.phc.org.ua/news/statistika-vil-i-tb-v-ukraini-sichen-2022-roku>.
 3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту»: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text>.
 4. Постконтактна профілактика інфікування ВІЛ в умовах воєнного часу. URL: <https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilnid/profilaktika-vilnidu/postkontaktna-profilaktika-pkp>.
 5. Цілі Сталого Розвитку: Україна : Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%20%D0%A6%D0%A1%D0%A0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202017%20ukr.pdf.
 6. Угода про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.
 7. Гургула О. Б. Обмеження прав інтелектуальної власності під час війни для забезпечення доступу до критично необхідних ліків в Україні на підставі статті 73 ТРІПС. Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану : матеріали міжнар. круглого столу (16 черв. 2022 р.), електрон. наук. вид. / [уклад.: Т. О. Михайліченко, П. П. Нога] ; НАПрН України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; НДІ інтелект. власності НАПрН України [та ін.]. Харків : Право, 2022. 158 с.
 8. Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом в Україні. ООН Жінки та Моніторингова Місія ООН з прав людини. 2018. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/crsv%20strategy%20ua_0.pdf.
1. Statystyka VIL i TB v Ukraini: traven 2022 roku. URL: <https://www.phc.org.ua/news/statistika-vil-i-tb-v-ukraini-traven-2022-roku>.
 2. Statystyka VIL i TB v Ukraini: sichen 2022 roku. URL: <https://www.phc.org.ua/news/statistika-vil-i-tb-v-ukraini-sichen-2022-roku>.
 3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiiu biobezpeky ta biolohichnoho zakhystu»: Ukaz Prezydenta Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text>.
 4. Postkontaktna profilaktyka infikovannia VIL v umovakh voiennoho chasu. URL: <https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilnid/profilaktika-vilnidu/postkontaktna-profilaktika-pkp>.
 5. Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina : Natsionalna dopovid. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. 2017. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/>

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text

6. *Uhoda pro torhivelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.

7. *Hurhula O. B. Obmezhenia prav intelektualnoi vlasnosti pid chas viiny dlia zabezpechennia dostupu do krytychno neobkhdnykh likiv v Ukraini na pidstavi statti 73 TRIPSP. Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu : materialy mizhnar. kruhloho stolu (16 cherv. 2022 r.), elektron. nauk. vyd. / [uklad.: T. O. Mykhailichenko, P. P. Noha] ; NAPrN Ukrainy ; NDI vuvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy ; NDI intelekt. vlasnosti NAPrN Ukrainy [ta in.]. Kharkiv : Pravo, 2022. 158 s.*

8. *Stratehiia zapobihannia ta protydii seksualnomu nasylstvu, poviazanomu z konfliktom v Ukraini. OON Zhinky ta Monitorynhova Misiia OON z prav liudyny. 2018.* URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/crsv%20strategy%20ua_0.pdf.

Надійшла до редакції 22.11.2022 року

Ponomarova O. Ensuring access to treatment for victims of sexual violence as part of the state biosecurity. The article focuses on solving the problems of access to medicines, medical devices in the realities of wartime by the mechanisms of intellectual property rights to ensure the biosecurity of the state. As of today, part of the south and east of Ukraine is under temporary occupation, where war crimes, in particular (sexual violence/rape) are committed. A victim of sexual violence may need emergency medical care for fractures, soft tissue injuries and other injuries, but also needs means of preventing sexually transmitted infections. Committed war crimes: sexual violence, poses a great danger to the biological security of the country. The provision of medical care and access to prevention methods for sexually transmitted infections, hepatitis B and HIV, pregnancy prevention, are all threats to biosecurity, which will lead to the spread of infectious diseases and HIV.

Ukraine, as a member of the TRIPS Agreement, aiming to treat or provide prevention to a larger number of victims of sexual violence, in accordance with Article 39(3) of the TRIPS Agreement, has legal opportunities to ensure the right to life and health of victims, and therefore to provide access to treatment for post-exposure prophylaxis of HIV, prevention of pregnancy, prevention of sexually transmitted diseases through the mechanism of intellectual property rights, namely to increase the availability of generic anti-retroviral drugs in accordance with the requirements of the TRIPS Agreement.

Intellectual property rights play an important role in times of war in expanding access to medicines and medical devices. It is significant to emphasize the importance and timeliness of applying the mechanisms of limitation of intellectual property rights to save people's health, as war is one of the factors that allows a TRIPS Agreement Member to use Article 73. Article 73 of the TRIPS Agreement provides for security exceptions that Member States may invoke to defend their non-compliance with the TRIPS Agreement. This provision is unique in the context of international intellectual property law. The application of such mechanisms will allow the state to treat more people who need immediate prevention and treatment. In our opinion, the application of this provision means the application of the security exception to suspend the rights of patent holders to facilitate either the import or local production of essential medicines and medical devices.

Keywords: intellectual property rights, access to treatment, medicines, sexual violence, humanitarian disaster, war, biosafety